

DİLİN ANLAM İNŞASINDA ADILLAR

PRONOUNS IN MEANING CONSTRUCTION OF LANGUAGE

Emine Serap BOZKURT*

Geliş Tarihi: 18.07.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2018
(Accepted)

ÖZ: Bir değişim süreci olan dilbilgiselleşme, dilin anlam dünyasında; yani semantik olarak farklı oranlarda ve değişik biçimlerde kendini gösterir. Dilin anlam inşasını kurarken ele alınıp tekrar incelenecek tanımlama ise; "yerine geçme"dir. Gelenekselleşen adıl tanımında kullanılan "yerine geçme" ifadesi semantik olarak cümlenin birçok ögesinde kullanılabilecek ve uygulanabilecek bir kural boyutundadır. Kelime kalıplarının gizli anlamsal özgülüğünü öneren bir kategori olan adılların anlam dünyasında cümleleri bile temsilleyebilme gücüne sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Çünkü adıllar, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları varoluşunda yer alan mânâ ve çeşitli çağrışımlar ile kendi bünyelerinde barındırabilirler. Anlam boyutuyla adılları anlamak ve anlamlandırabilmek için biçimsel değil, işlevsel yapıyla, adılların anlamsal içeriğinin kalıplarını saptayarak, adılları çizilen sınırlar içinden çıkarırken sınırsızlığın göstergesi olan cümlelerin de anlam boyutunda zamirselleşebileceğini göstermek bu çalışmanın ana amacını yansıtmaktadır. Bu da dilbirimlerin - sıfat, zarf, isim, edat, ünlem ve dahi cümle – bağlamsal yapıda kazandıkları "birbirinin yerine geçme" özelliklerini, yani, özelde zamirsellik genelde dilbilgiselleşme kategorisiyle mümkün olacaktır. Şöyle ki; dilbirimler eşzamanlı olarak incelenecek ve biçimbirimlerin farklı kullanıma ve işleve sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışma tamamen yazılı metinlerden yapılacak tarama ile bu metinlerden seçilen örneklerle üzerinden gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Adıl, dilbilgiselleşme, zamirselleşme, yerine geçme

ABSTRACT: Grammaticalisation which is period of change manifests itself in semantic world of language as different rates and varied forms. While meaning construction of language is established, "substitution" needs to be identified again. As semantic, "substitution" term which is used in traditionalistic description of pronoun is a rule that is used and practiced in many items of sentence. In this work will be tried to reach that pronouns suggesting confidential semantic specificity of word patterns have representation even sentences in the meaning world. Because, pronouns is able to contain some expressions having meanings with denotation and varied association in structure of itself. Not only formal but also functionally determining semantic structure of pronouns for understanding and explaining the meaning of pronouns while pronouns are taken our border that is stated by classic grammar and demonstrating that endless sentences can be pronominalize in semantic world are mainly aim of this work. All these realities will be possible as long as glossems – adjective, adverb, noun, preposition, interjection and sentence – substitute each other in context with privately pronominalise generally

* Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi, serapbozkurtttt@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-9507-7374

grammaticalisation. Namely, glossemes simultaneously will be examined and different utilization and function of morpheme will be demonstrated. In addition, this work completely will be materialized through selected texts and selected paradigms from these texts.

Key Words: Pronoun, grammaticalisation, pronominalise, substitution.

1. GİRİŞ

Uzlaşmalı ama nedensiz bir dizge olan dil, çizgiseldir; yani birbirini izleyen öğelerden oluşur ve ilerler. Bir yaprağın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan gösteren ve gösterilen boyutuna sahip canlı bir sistemdir.

Dil, sadece konuşmaya yarayan bir araç değildir, anlamlandırılması ve deşifre edilmesi gereken bir dizgedir. Tek düze olmamasına karşın katmanlardan oluşur. Dilin çok katmanlılığı Ferdinand de Saussure’de iki düzeyli iken (Saussure, 1976: 62-70) Louis Hjelmslev (1971) dili dört katmana ayırmıştır.

Saussure:

Gösterge = gösteren = sessel imge gösterilen kavram (Akt. Eziler Kıran, 2006: 21).

Hjelmslev:

Anlatımın tözü = sesbilgisi

Gösterge = Anlatımın içeriği = sesbilim

İçeriğin biçimi = sözcükbilim + biçimbilgisi

İçeriğin tözü = anlambilim (Akt. Eziler Kıran, 2006: 21).

“Anlamdan kurtulmak için neler yapılmadı, bilinmezlikten mi gelinmedi? Dışlanmadı mı? Hepsi boşuna, kendisine bakanları büyüleyen bir Medusa başı gibi, anlam hep burada, dilin merkezinde durmaktadır. Biçim ve anlam birbirlerini birbirleriyle tanımlayarak dilin tüm kapsamında birbirleriyle eklenir.” diyen Benveniste (1976: 26), dilin anlamlandırma işlevinin ne kadar önemli olduğunu bu sözleriyle vurgulamıştır.

Anlam gizlerini içinde taşıyan dilin dünyası sözceleme ve sözce açısından açıklanmalıdır. Sözcelem edimi ve bu edimin dilsel ürünü olan sözce, anlambilim açısından birinci derecede önemlidir. Sözceleme, konuşurun dili bir araç olarak kullanma sorumluluğunu alarak kendi hesabına kullanma etkinliği, anlam üretme sürecidir. Bu etkinliğin sonucunda konuşur, mekân ve zaman izlerini taşıyan anlam, yani dilsel ürün olan sözceyi tanımlar. Sözce, tümce gibi sözdizimsel açıdan eksiksiz, kusursuz olmayıp her bağlamda aynı anlamı taşımaz. Her bağlamda ya da sözceleme durumunda farklı anlamlar taşıyabilir, farklı anlamlandırmalar yapılabilir (Eziler Kıran, 2006: 21).

Bu çerçevede değerlendirilecek olan adılar, bu çalışmada anlamsal boyutuyla ele alınıp işlevsel olarak edindiği görevler gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

2. ANLAM BOYUTLARIYLA ADILLAR

Bir dil birimi olarak bugüne kadar anlamlarından çok görevsel boyutları incelenen ve hep bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutulan adıllar, aslında gerçek dünyada birçok kavramın “yerine geçme” tabirini karşılayan ve birçok kavramın adil yönü olduğunu bağlam içinde incelendiğinde açığa çıkaran bir dil birimidir. Paradigmatik (*değerler dizisi*) bir yapıya sahip olan adıllar, başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaştıkları ve anlam yüklerini oluşturdukları için incelemeye muhtaç bir zemindir.

“Yerine geçme” tanımı açıklanmaya ve yeniden anlamlandırılmaya muhtaç bir sözcüktür. Klasik gramer kitaplarında adıllar için kullanılan bu tanım, bu kadar sınırlı ve tek mecraya ait olabilir mi? Şöyle ki; bilgilemenin gerektirdiği birçok işleme metin içinde yeniden başvurulmalı ve tekrar değerlendirilmelidir. Her birim, ayrıca bilgisel bir süzgeçten geçirilip önce verilenlerle sonradan da eklenenlere göre, yani bağlamsal zemine göre yeniden biçimlendirilmelidir.

Wittgenstein (2006: 17), *Tractatus* adlı eserinde “... bir nesneyi tanımak için, gerçi niteliklerinin dışsal olanlarını değil – ama içsel olanlarının hepsini bilmem gerekir.” demektedir. Adıllar “yerine geçme” tabiriyle adlandırılrsa da asla uydu bir sözcük türüne ait değildir.

Adılların genel-geçer tanımı olan “ismin yerine geçen dil unsurları” tanımı Bhat’a göre, sıkıntılıdır, çünkü şahıs zamirleri hariç tutulursa, birçok dilde diğer adıllar, farklı kelime türleri ile iç içe geçmiş durumdadır. Bazı dillerde işaret zamirleri sadece isimleri değil, sıfat ve zarfları da içine almaktadır. Soru zamirleri, belgisiz zamirler ve ilgi zamirleri de benzer duruma dâhildirler (Bhat, 2004: 2).

Adıllar, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları, var oluşunda yer alan anlamları ve çeşitli çağrışımları kendi bünyelerinde barındırabilirler. Şöyle ki; gizli kelime kalıplarının – derin yapıda yer alıp yüzey yapıda yer almayan kelimeler- anlamsal özgüllüğünü de öneren bir kategoridir. Birçok hafızada yer alan tanımıyla “ismin yerine geçen” olarak tarif edilen adıllar, akla şu soruyu getirebilir: “Adıllar, isimler gibi zarf, sıfat, edat ve atasözü veya atasözü gibi kalıp sözler yerine de kullanılabilir mi?” Bu çalışma böyle bir soru ile yola çıkmıştır ve zamirlere yeni bir perspektif -işlevsel yönüyle- ile bakmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada yapılmak istenen, yani amaç dilsel bir kategori olan adılları sözel ayrımlarla düşünmek ve üretimi-dönüşümü bakış açısıyla işlevsel boyutuyla adılları tekrar ele almak dilbilgiselleşme ile adıllama, yani zamirselleşme adı altında adıllara yeni işlevler kazandırmaktır.

İletişim sürecinde üretilen söz ya da bağlamda yeni bilgi adlanır, ilk üretimde belleğe alınan ya da yazıya dökülen içerik “verili” bir bilgiye dönüşüp ardıl cümlede yinelenmez. Yinelenmeyen ögeler ardıl geçişlerde ya öncekiyle özdeş olan ya da değişen işlevleri ile izlenir. İzlemede düşen ya da yinelenmeyen

öge yeni birimde başka işlev de kazanabilir. Demircan (2010: 5), bunu adillama ile ifade eder, yani, konu belirlemek, verili olanı odaklamak, iki öncülde birini seçmek ya da iletişen dışı verili içeriği ardıl ya da öncül bir tümceye taşımak gibi karşıtsal ayrımlar içinse bir bakıma dile özel adillamaya başvurulur. Kısacası, bilgisel bağlanışı düzenleyen izleme, düşünüm ve silme ile birlikte çevrime girer.

Türkçe anıldığı gibi aslında zamir düşüren bir dil değil, zamirler bağlamın ya da iletişimin devamında edimsel yeni bilgi yüklenir (Demircan, 2010: 20).

Şöyle ki;

Hasta kadın her haftasonu zor yürüdüğüne aldırmaksızın eşinin mezarına giderdi. Q, bir elinde dua kitabı, bir elinde çiçeklerle acılar çekerek oraya kadar yürür (onun/kendi) acısını hissetmezdi bile.

Bu örnekte dikkat edilirse önce isimler geçiyor, onların ardından isimlere göndermede bulunan edimsel bilgiler yüklenen adılar kullanılıyor. Bu dönüşüm sırasında şu adımlardan bahsetmek mümkündür: İlk olarak *yinelenecek* “verili” bilgi → hasta kadın/eşinin mezarı, *ardıl tümcede yeni işlevleme* ile → o/oraya adılına dönüşür, *edimsel yeni bilgi, adillama işlemi* ile önceki bilginin yükünü de üzerine alarak bir temsilleme gerçekleştirir.

Edimsel bilgi dediğimiz ise, bir adıl ile tümce-aşırı birimlerde daha da belirginleşir ve böylece konu ya da odak nokta olarak belirsizlik giderme gibi edimsel yeni bir bilgi halini alır (Demircan, 2010: 11).

Anlamsal boyutuyla adıları anlamak ve anlamlandırabilmek için işlevsel yapıyla ortaya konan adıların anlamsal içeriğinin kalıplarını saptayarak, çizilen sınırlar içerisinden çıkarıp daha geniş bir çerçeveye incelemeye sebep veren adillama kategorisinin paradigmatik yapısını geliştirmek gerekir. Bunu da ancak dil birimlerin (sıfat, zarf, isimi edat, ünlem ve dahi cümle) bağlamsal yapıda kazandıkları “birbirinin yerine geçme” özelliklerini, yani adillama boyutlarını ele almakla mümkün olacaktır.

3. ADILLAMA

Adillama / zamirsellik, sestene eke belirli oranda başka unsurları gösterebilme, onların yerine geçmek suretiyle zamirler gibi kullanabilme özelliğidir (Bhat, 2004: 5-6, Akt. Demirci, 2014: 65). Bir ad öbeği, bir yüklem öbeği bir tümcecik ile “verili” olan içeriği ya sonraki (öncül) ya da önceki (ardıl) tümceye edimsel yeni bir yük ile taşımaktır. Yani bağlama giren o içerik, ad değilse adlaştırılıp gerekli ulamsal ve işlevsel ekler bağlanan adıla indirgenir (Demircan, 2010: 20).

Adıllar, edimsel bilgi edinirken aslında adlar adıla dönüşmez, onun tersine gereken yerde adillama işlemi uygulanır.

İşleve bakılmaksızın sadece biçimsel özellikler ile anlatılan dilbilgisinde “yerine geçme” tabiri sadece zamirlere vakfedilmiş bir özelliktir. Hatta bu “yerine

geçme” özelliğini de sadece isim-zamir ikilisiyle sınırlandırmışlardır. Oysa, işlevsel dilbilgisinde, yani dil unsurlarının sadece biçimsel boyutlarıyla değil de anlamsal boyutlarıyla da değerlendirildiği alanda yerine geçme, temsilleme, ikâme, vekâlet gibi özellikler sadece adılar ve isimler arasında yaşanan bir dil olayı değildir, yalnız adılar pro-form (dilde temsil durumunu teşkil eden ögeler) yapıların en büyükleridir, fakat yalnız değıllerdir (Demirci, 2014: 99-100).

Öz olarak; temsilleme boyutunda aktarılan şey yapısal bir birim olmayıp bir ad öbeğı ya da izlerken adlaştıırılan başka bir içerik olduğı için bu işlemde adılların ad yerine geçtiğini söylemek de işlemin bütünü anlatmaz. Adıllanan bir cümle bile olabilir.

Adıllama sözlük-dışı edimsel ayrımlar taşır. Konu belirleme, odaklama, öncül ya da ardıl gönderim ve ayırım ve belirsizlik giderme adıllamanın işlevleri arasındadır. Türkçede adılar işlevsel daha doğrusu izleyici sözcüklerdir (Demircan, 2010: 21-22). İçerik adlaştıırılarak ikâme ile adıl olma özelliğine sahip olabilir, tabii ki işlevsel ve anlamsal olarak.

Bizim amcamların kapısı > bizimkilerinki ifadesini işlevsel olarak adıl demek yanlış olmaz. Adıllama ya da zamirsellik olarak ele alacağımız ve anlatmaya çalışacağımız özellik üretici dilbilgisinde daha kapsamlı olarak ele alınır ve bu izleklere pro-form adı verilmektedir. Adıllama kavramıyla ele alacağımız ve anlatmaya çalışacağımız özellik dilbilimde daha kapsamlı olarak yer verilen üretici dilbilgisinde geçen pro-form (izlek) terimi, her türlü ikâme için kullanılmaya uygundur. Pro-form terimi, her türlü izleme olayında ikâme için kullanılmaya uygundur, ayrıca ikâmedeki hem sözdizimsel hem de anlamsal görünüşü açıklayıcı bir düzenge olarak ele alınmaktadır. Kısaca, pro-form (izlek), ikâme “yerine geçme” sürecini üstlenen bir unsurdur (Kullavanijaya, 2005: 877-878, Akt. Demirci, 2014: 100-101). Halliday ve Hasan (1976: 88) ikâme (substitution) terimini en kısa anlamıyla metin içerisinde bir unsurun yerine başka bir unsurun kullanılması olarak tanımlar.

İzlek de denen bu pro-form yapısı zamirlerin en bariz özelliğidir. İletişim sırasında ister karşılıklı bir konuşma ister yazılı bir metin karşısında konuşan / ileten / verici, dinleyene / iletilene / alıcıya vermek istediğı kodu iletirken bunu en kaliteli ve en kısa şekilde iletme amacı güder. İşte bir zamirin anlam yükü, önceki anlatımdaki bilgiyi alıcıya verirken ifadeyi tekrarlamak yerine, izini belirtecek şekilde aktarma yolunu izler; çünkü önceki bilgi tekrarlanmak yerine izleri dile getirir.

İkâme neticesinde ortaya çıkan izleklerin zorunlu olarak söz dışı kalmış kendisinden önce ya da kendisinden sonra gelecek olan bilgiyi taşıyarak temsiller, yani şunu demek istiyoruz ki; bu izleme neticesinde “verili” olan ve sonrasında iletişim ya da bağlam dışında kalan bir içerik, ardıl veya öncül cümleye “edimsel

yeni bilgi” yüklenerek taşınırsa o işlemde ancak bir adıl kullanılabilir ve bu adillama olarak anılır.

İkamenin paradigmatik yapısını şu atasözü üzerinden bir tablo ile göstermek istersek;

Tablo 1: Atasözünün paradigmatik yapısı

Ayağını	Yorganına göre	Uzat
Gelirine göre	harcamalarını	yap.
Giderini	gelirine göre	ayarla.
Düşünüp taşınarak	paranı	harcamalısın.
Har vurup harman savurursan	cebindeki parayı	yetiremezsin.

Bu atasözü içinde yer alan her kelime ve ifade başka kelimeleri ima etmiştir. Yani şunu belirtmeliyiz ki atasözleri ve birçok deyim birer pro-form olarak zamirsel özellik gösteren yapılardır. Bloomfield (1984: 247), *Language* adlı eserinde ikâme ve temsilleme için “dilbilimsel bir biçimin veya dilbilgisel bir özelliğin belirli şartlar altında başka bir dilbilgisel biçimle yer değiştirmesidir” demektedir.

My axe is too blunt. I must get a sharpe *one*.

‘*Baltam* çok kör. Ben daha keskin *birini* almalıyım.’ (Halliday ve Hasan, 1976: 91).

‘*Baltam*’ sözcüğü bağlamsal yapının devam ettiği diğer tümcede kullanılmamış baltanın anlam yükünü üstlenen ve bilgisel aktarım ile onu temsilleyen ‘*birini*’ ifadesi kullanılmıştır.

İkâme adillama yapmanın yollarından biri ve en önemlisidir. İkâmeler fonolojiden başlar, morfolojik ve sözcük boyutunda devam eder.

Morfolojik boyutta ikâme konusu, ekler boyutunda ve çoğunlukla zaman ekleri ile yapılmaktadır. Görevsel bakımdan birbirinin yerine kullanılan zaman eklerinde ikâme işlevi görülür. İşlevsel olarak bir görev ile işaretlenmiş bazı zaman ekleri bağlam içerisinde diğer bir zaman işaretleyicisi yerine de kullanılabilir, yani o eke ikâme eder.

Ozan, sanırım yarın İstanbul’a gidiyor. (tahmin / -yor = -ecek)

Hoca, 1980’lerde araştırmalara kuzey bölgesinden başlıyor. (bilgilendirme / -yor = -dl)

Her gün kardeşini okula götürüyor. (alışkanlık / -yor = -r)

Ayrıca ikâmeler, yani zamirsellik boyutu fonem ve morfem boyutun dışında kelime hatta cümle boyutunda da olabilmektedir. De/da enklitiği vb., vs., ve saire gibi metin dışı referansta bulunan öğeler, kelime boyutunda ikâme etmeye örnektir.

Onu durakta iki saat bekledim.

Ben de.

*Begüm bugün sınıfta yoktu.
Hakan da.*

*-Dün duyduğum haberler çok kötüydü.
- Benim de.*

Kalem, silgi, defter, vb. okul gereçlerini okula giderken unutmamalısın.

Örneklerde de görüldüğü gibi de/da, vb. öğeleri kendilerinden önce söylenmiş öğelerin yerine kullanılmış ve metni tekrardan kısaltmıştır. de/da enklitiğinde zamirlerin önceye referans (anaforik) özelliği mevcuttur. vb., vs. gibi metin dışı referans kaynakları da cümle içinde verilen örneklerin dışında kalan tüm diğer örnekleri temsil etmektedir. Çünkü zamirler, gizli kelimeler şeklinde şifrelenmiş, gizli anlamlar yüklenebilen, yani anlam yükü önermelerinde bulunabilen dil unsurlarıdır.

Zamirler, söz üretiminde öncül bir birimi ardıda, ardıl bir birimi öncülde ad işleviyle “verili” olarak izlemez. Zamir, izleyici öbeğe taban olup yalnızca ‘iletişen kişilik’i belirler. Zamire katılan dizimsel ekler izleyici öbeğe bir işlev koşar. Bu işlev, öncül ile ya özdeş ya da ondan ayrı olabilir. Tabanı bir zamir olan o ad öbeği tümce içinde edimsel yüküne göre konumlanır (Demircan, 2010: 37). Bir dilde kelimelerin birbirinin yerine geçmesine imkân verecek şekilde oluşturulmuş sistem, böyle bir paradigma içindeki parçaları düzene sokmak amacıyla bir zaminin anlam yükünü belirler (Muhlhauser, 1990: 200, Akt. Akçataş, 2010: 3).

Zamirler, tümce, tümce-aşırı ve tümceler-aşırı içerik izleyen dil unsurlarıdır. Zamirselleşme ya da adillaşma tümce ile sınırlı olmayıp tümcelerarası bilgisel, içeriksel, ve edimsel bir bağlantıdır. Bu işlem, öncül bir içerik verili olarak ardıl bir tümceye ya da ardıl bir içerik gene verili olarak öncül bir tümceye taşınırken etkinleşir (Demircan, 2010: 38).

Anlatılmak istenen, aslında, adılların izleme ile anlam yüklerini kazanmış olduklarıdır. Düşen ya da söz dışı bırakılan bir ögenin ulamsal kimliği ile dizimsel işlevini izleyerek üstlenmeleridir. Diessel (1999: 90), dil birimleri; *içe yerleşik anlam taşıyanlar* ve *dış kaynaklı anlam taşıyanlar* olarak ikiye ayırır. İçe yerleşik anlamları olan dil birimleri, öz anlamları vardır ve görevleri değişmezler. Buna örnek olarak; isimler, eylemler, zarflar örnek verilebilir. Dış kaynaklı anlam taşıyanların anlamları ise, diğer bileşenlere bağlıdır ve tamamen buldukları duruma göre düzenlenir. Buna örnek ise; zamirler, edatlar ve ünlemlerdir. Dilbilimsel birimler bu iki bağlamda incelenecek olursa, her kelimenin zamirsel bir özellik taşıdığı daha iyi anlaşılabilir. Bunun sebebi, kelimelerin gerçek dünyadaki varlık, özellik, davranış ve eylemlerin şifrelendiği semboller olmasıdır. Bir

sembolün zamirsel anlamı söz konusu iddianın anlaşılmasını kolaylaştırır (Hill, 1995: 148).

“*Yarın, bizimkiler benim eve gelecekler.*” cümlesini ele alacak olursak, ‘*yarın*’ zarfı bulunduğumuz günün bir sonraki gününü ifade etmektedir. Örneğin; pazartesi günündeysel salı gününün yerine kullanılmıştır. ‘*bizimkiler*’ öznesi ise, sözcükleme öznesinin arkadaşlarını, aile fertlerini, akrabalarını kastedebilir ve dolayısıyla bu kişilerin yerini tutmuştur. Lakin burada anlamı belirli kılacak ardıl bir bilgi girdisi bulunmadığından ikâme etme sadece daha önceden edinilen deneyimler ışığında tahmini bilgi boyutundadır. Lakin adillama sürecinde bağlamın ve bilgilerin kopuk olmaması gerekmektedir. Gönderme ve anlam yükleme işlevi, iletilen alıcıya muğlak bir anlam için değil, anlatımı daha da berraklaştırmak ve kaliteli hale getirmek amacıyla kurulmuştur. İşte zamirlerin bir önceki ya da bir sonraki cümlede herhangi bir ögenin yerini tutması, onu gösterme (anaforik) işlevi iki cümle arasında kohezyon oluşturur. Böylece iki cümle arasında bir bağ oluşturur ve bir bütün olarak algılanmasına sebep olur.

Adıllamada aktarılan verili bilgi yapı ya da sözcük değil, gerekli ardıl biçime sokulabilen, gereken yeni işleve koşulabilen içeriktir. Kohezyon oluşturulurken öncelikle bir sonraki tümceye taşınacak içerik seçilmelidir. İzlekler ile aktarılan içerik gerekirse işlevsel değişime de uğrar.

“*Afroditi’nin macerası cemiyetteki kadın ve erkek bütün azanın devamlı konusuydu. O, Nevzat Hanım’ın Murat’ı gibi, bu topluluğun değişmez ve eskimez mevzularından biriydi. Bu o kadar böyle idi ki elime beş on para fazla geçsin...*” (AHT/SAE, s. 167).

Örneğini ele alacak olursak ‘*Afroditi’nin macerası*’ ad tamlaması bağlamın devamında adlaştırılıp adıl ile izleyici öbeğe taban olup izleyici öbek olan ‘*bu*’ işaretleyicisi yeni bir işlev kuşanır ve önceki bilginin anlam temsilcisi olmuştur. Yine bağlamın devamında böyle idi yüklemi Afroditî’nin cemiyetteki kişiler tarafından değişmez ve eskimez mevzu oluşun bilgisini taşımış, daha doğrusu temsillemiş, adillaşarak ardıl göndermeye teşkil etmiştir.

“*Köylüleri niçin öldürmeliyiz?*

Bu sorunun karşılığını bulamıyorum.

İçinden çıkılmaz bir olay, ama önemsiz.” (İÖ/E, s. 188).

Bu örnek de ise, biliş-çıkışlı bir süreç izlenerek önce anlambilimsel zeminde değerlendirilmiş, daha sonra da biçim-sözdizimsel yapıdaki işleviyle birleştirilerek yorumlanmıştır. Şöyle ki ‘*içinden çıkılmaz bir olay*’ sıfat öbeği (cümlelerin yüklemi) derin yapıda kalan yüzey yapıya yansıtılmayan [köylüleri niçin öldürmeliyiz sorusunun karşılığını bulamama] durumunun yüklemidir. ‘*İçinden çıkılmaz bir olay*’ sıfat öbeği artgönderim ile şairin kendi içindeki bir sorgulamanın yansımaları olmuş ve anlam yükünü üstlenmiştir. Sıfat öbeği adillaşma örneği

göstererek izleme yeteneği ile adillaşarak sadece bir sıfat öbeği değil, birim aşırı bir içerik aktarması yaparak ardıl tümcede yüklendiği işleve göre öncülü ayırt etmiş ve işlevsel olarak zamirselleşmiştir.

Zamirlerin farklı yükleri yükleniyor olması ve farklı bileşenlerde ortaya çıkması Türkçenin ifade kabiliyetini arttırır. Zamirler tarafından taşınabilen bilgi, ögesel yapıya odaklanır ve cümle seviyesinde değerlendirilir (Akçataş, 2010: 11).

Adıllar, anlam yüklerini içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki boyut üzerinden kazanırlar. Zamirlerin içe dönük anlam yüklerinde veriler, anlamsal yüklenmelerde bağlı bulunduğu metinde bulunan daha önceden verilmiş bilgi kapsamındadır ve ögesel yapıya odaklanır, yani tümce seviyesinde değerlendirilir. Dışa dönük anlam yüklerinde ise, zamirler, cümle ögesi olarak değerlendirilse de yüklendiği anlamlar metin dışı anlamlardan müteşekkildir. Yani dış dünyaya ait bilgilerin verisel bilgileri zamirler tarafından taşınır ve metne yansır. Göndermeler tamamiyle dış dünyaya aittir. Yani verilerin ardıl ya da öncül olarak gönderme yapabilecekleri hiçbir bilgi metinde mevcut değildir. Alıcı gerçekleşen zamirleşme olayında taşınan bilgisel kodu, taşınan bilgiyi, sezgileriyle ve çağrışımlarla, yani daha önceden edimlediği her türlü bilgiyi bağlam içerisindeki veriler ışığında değerlendirerek bulur. Dışa dönük anlam yükleri, düzanlamsal anlatım değil de yananlamsal anlatım, yani sezdirim ve çıkarsama gibi alıcının katkısı ile oluşan anlamlarda gerçekleşir. Sezdirimlerin ve imalı anlatımların alıcı tarafından anlaşılabilmesi için her bildiride sezdiri türü anlatımsal durumlar kullanılır. Şöyle ki, bir yanda söyleme edimi, diğer yanda söyleme isteği vardır. İşte bu iki isteğin kesişip birliği yaptığı son aşamaya ise sezinetme denir. Alıcı, sezinetme aşamasında kendisine verilen verilerle asıl anlatılmak istenene, gerçek bilgiye, ulaşır.

Bu çalışmada sezinetme yolundan, yani dışa dönük anlam yükünden ziyade içe dönük yani bir metne bağlı olan anlam yükleri örneklendirmeye çalışılacaktır. Şöyle ki; bir sözceyi anlamamanın birincil yolu “kim, kime ne yaptı?” sorusu ekseninde ilerleyip bu cümlenin olayını, olayın kim tarafından gerçekleştiği ve olaydan etkileneni açık etmekten ileri gelir. İşlevsel söylem dilbilgisi ile ele alındığında bu olgunun hem veri-çıkışlı bilgi ile hem de biliş çıkışlı bilgi (edimbilimsel bilgi / bütünden parçaya) ile verilmiştir (Koşaner, 2009: 74).

Dış dünyadaki olayların cümleler yoluyla temsilleştirilmesi, yani cümlelerin oluşturulması ve anlamlandırılması dilin işidir. İşte bu temsillik oluşturulurken ve anlamlandırılırken unutulmaması gereken eylemlerden biri de dil dizgesi ile devingen olan dil kullanımını gerçeklikte buluşturmadır. Tümce, ancak, gerçekliğe kavuştuğunda, yani, sadece biçimiyle değil, anlam dünyasıyla da açıklandığında gerçekliğe kavuşmuş olacaktır. Bu sebeple, bir tümceyi gözler önüne serip gerçekliğini gün yüzüne çıkarırken de ilk yapılması gereken tüm olayın

gerçekleştiği eylem-hareket boyutunu açıklamaktır. Daha önce de değinildiği üzere tümcenin diğer tüm unsurları, zaten, yüklemi tamamlamak ve açıklamak için mevcuttur.

Aslında şu dile getirilmek istenmektedir; tümce unsurlarını bilinen kalıplar ve uygulanan katı kurallar çerçevesinden çıkarıp anlam dünyasında işlevleriyle ele alındığında bu öğelerin ne kadar değişik görevler üstlenebildiği anlamsal boyutuyla kuralları aşabildiği görülmektedir.

Verilen örneklerde zamirleşen kelimeler de her daim işaretlenen kelimenin ayırt edilmesini kolaylaştırmış ve bunu bağlam içinde izlemelerle bir kohezyon oluşturmuştur.

“Bir adı olan şey adıyla anılır, diye beni azarladı. Ben bu hakikâti unuttuğuma müteessir, o kendiliğinden bir vecize bulduğundan memnun, tekrar Mübarek’e döndük.” (AHT/SAE, s. 105).

Bu örnekte de görülmek üzere zamirleşen öge ‘*bu hakikati*’, ‘*bir adı olan şey adıyla anılır*’ zarfının anlam yükünü üstlenmiş ve tümcenin nesnesi görevinde zamirleşme örneğini anlam boyutunda kazanmıştır.

“Dünya. Çıplak omuzlar üstünde duran.” (İÖ/E, s. 196).

Bu cümlede ise, ‘*çıplak omuzlar üstünde duran*’ ifadesi adillaşmış bir unsurdur. Tümce çözümlemesinde sadece yüklem olarak yer almaktadır. Eğer olayı gerçekleştiren özne ile olaydan etkilenen erek açıkça belirtilseydi eksiksiz bir cümle olarak karşımıza çıkacak, bu ifade de bir varlığı ya da bir kişiyi niteleyen sıfat konumunda olacaktı. Yalnız burada eksilteli bir anlatım söz konusudur ve bu kadarıyla ifade, yüklem görevindedir. Görevini gerçekleştirirken, ifadeye işlevsel olarak baktığımızda ise; kendisinden daha önce verilmiş ‘*dünya*’ ögesinin taşıdığı bilgi zamirleşen ögenin ardıl bilgisidir ve zamirleşen öge (çıplak omuzlar üstünde duran) ‘*dünya*’ kelimesini hem nitelemiş hem de anlam yükünü üstlenmiştir. Yani, ikinci ifadenin birinci ifade ile ortak göndergesi (dünya) vardır ve bu ortak gönderge ikinci ifadenin birinci ifadeye bir açılım ya da bir yorum olmasını sağlamıştır.

“...çünkü Sevgi’nin arkadaşları, can sıkıcı bir W’ler korosuydu.” (OA/TO, s. 128).

Örneğinde ‘*can sıkıcı bir W’ler korusu*’ ifadesi tümcenin yüklemi görevinde iken bağlamda daha önceki bilgilerden de anladığımız üzere yazarın karşı Sevgi’yi aldattığı kadınlar için kullandığı bir göstergedir. Bu gösterge Sevgi’yi aldattığı kadınlar bilgisinin yerini tuttuğu ve bu bilginin anlamını yüklediği için zamir ifadesi kazanmış, yani bir zamirleşme örneği sergilemiştir. Aslında demek istediğimiz şu ki burada adıl / zamir bir sözcüğe değil, izlenen içeriğe bağlıdır. Bu örnekten de yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki tümce aşırı aktarmada iletişimsel bir ayırım yapan izleyici sözcüklerdir. Kişi adıları dışında her işlev için ayrı bir adıl

terimi aranması çok da gerekli değildir. Çünkü görevsel olarak birçok tümce unsurunun yerini tutabilen adılar, işlevsel olarak değerlendirilmelidir.

4. SONUÇ

İşlevsel söylem dilbilgisinde konuşucunun niyetinden başlayarak edimbilimsel tercihler anlambilimsel tercihlere çevrilmekte edimbilimsel ve anlambilimsel seçimler biçim-sözdizimsel seçimleri şekillendirmektedir (Hengeveld, 2005: 10, Akt. Koşaner, 2009: 85). Bu düşünce ile yola çıkılan bu çalışmada dilbilgisel anlamda bir kelime türü olarak nitelenen adılların işlevsel dilbilgisi çerçevesinde anlam dünyasında kazandıkları yeni boyutları ele alınmış ve sergilenmeye çalışılmıştır.

Edimsel yeni bilgi yüklenince söze giren, anlam ayırıcı ve anlam yüklenici izleyici sözcükler olan adılar, metin içerisinde adıl gibi hareket edebilen farklı dil unsurlarının da bulunduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bu özellik ise, zamirsellik (pronominality) veya zamirselleşme/adıllama (pronominalization) kavramlarıyla ifade edilebilirliği ve dilin tüm seviyesinde (cümle boyutunda dahi), zamirsel kullanımların varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Böylece, tüm kelimelerin gerçek dünyada bir karşılıkları olduğu için zamir özelliği taşıyabildikleri, adılların paradigmatik bir yapıda olduğu ve sadece isimlerin değil, başka dil unsurlarının da yerini alabileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akçataş, A. (2001). Nesnenin etki alanı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2),137-143.
- Akçataş, A. (2010). Türkiye Türkçesinde zamirlerin anlam yükü. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 2-14.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim-anlambilim konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yay.
- Atay, O., (2013). *Tehlikeli oyunlar*, İstanbul: İletişim Yay.
- Ay, Ö. (2013). “Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan dönüşlülük zamir(ler)i üzerine. *Diyalektolog*, 7, 13-30.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim İnsan – Dili ve Ötesi*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Başkan, Ö. (2006). *Dilde Yaratıcılık*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Benveniste, E. (1998). *Genel Dilbilim Sorunları* (Çev. Erdim Öztokat), İstanbul: YKY Yay.
- Bhat, D. N. S. (2004). *Pronouns*, New York: Oxford University Press.
- Bloomfield, L. (1984). *Language*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Demir, S. A. (2013). "Türkçede Anaforik Zaman İfadeleri", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, p. 1099-1109.
- Demircan, Ö. (2010). *Türkçede Düşüm ve İzleme*, İstanbul: Derin Yay.
- Demirci, K. (2014). *Zamirler Dilbilimsel Bir Yaklaşım*, Ankara: Akçağ Yay.
- Demirci, K. (2007). Türkçedeki hâl eki nöbetleşmeleri üzerine, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, s. 126-139.
- Demirci, K. (2014). Pro-forms: Are pronouns alone in the function of representation?. *Türk Bilig*, Winter 2014, Number 68, 97-116.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- Diessel, H.(1999). *Demonstratives: Form, Function and Grammaticalization*, Amsterdam: John Benjamins.
- Erkman – Akerson, F. (2007). *Dile Genel Bir Bakış – Türkçe Örneklerle*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Hallıday, M. A. K., ve Ruqaiya, H. (1976). *Cohesion in English*, London: Longman.
- Kıran, Z. ve Eziler, A. (2006). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yay.
- Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Ankara: TDK Yay.
- Koşaner, Ö. (2009). Dilsel temsilleştirme aracı olarak yükleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(4), 73-89.
- Locke, J. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* (Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu), İstanbul: Kabcacı Yay.,
- Muhlhausler, P. ve Harre, R. (1990). *Pronouns and People: The Linguistic Construction of Social And Personal Identity*, Oxford: Basil Blackwell.
- Özel, İ. (2014). *Erbain – Kırk Yılın Şiirleri*, İstanbul: Tam İstiklâl Yay.,
- Pamuk, O. (2013). *Kara Kitap*, İstanbul: YKY Yay.,
- Saussure, F. de (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yay.
- Tanpınar, A. H. (2015). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Uzun, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Wittgenstem, L. (1985). *Tractatus Logico-Philosophicus*, İstanbul: Metis Yay.